

המציאות עולה על כל בדיון

חמש תנועות מקיפאון

ביום אחד קפא הכול. הקריסה של שבעה באוקטובר 2023 לא פסחה, כמובן, על מוסדות האומנות. הפעילות התיאטרונית, הנשענת על נוכחות חיה ועל מפגש בזמן אמת, התגלתה באותו רגע כפגיעה במיוחד. גם בתיאטרון תמונע עצרנו הכול: ביטלנו הצגות, חזרות, פסטיבלים, סדנאות. השקינו את העונה שתוכננה ואת פסטיבל תמונע הבין-לאומי, שהיה אמור להתקיים שבועות ספורים לאחר פרוץ המלחמה.

מתוך מצב זה של הלם, פחד, אָבל וחרדה, ניסחנו לעצמנו חמש תנועות – לא בהכרח קוהרנטיות ולא לגמרי כרונולוגיות – שאִפשרו לנו לנוע שוב ולפעול. אלו תנועות שבאמצעותן ניסינו לחלץ פעולה אומנותית מתוך הקריסה האזרחית והאישית, ולהציע דרך לשוב אל מעשה התיאטרון, ולהכשיר אותו מחדש כמרחב של עיבוד, של קריאה מחדש, ושל התערבות.

1. קיפאון: סגירה

"יש לגרש את המשוררים המחקים [המחזאים, אמ"ש] מן המדינה; כי שירתם מחבלת בשכל ובאמת, מטפחת רגשות פסולים, ומכרסמת בנפש התבונה" (אפלטון).¹

1 אפלטון, **המדינה**. תרגום מיוונית, מבוא והערות: יצחק בן-ישראל. ספרי עליית הגג / ידיעות ספרים, 2007. עמ' 362–379.

בשבועות הראשונים למלחמה הופסקו החזרות, בוטלו הבכורות, והמילים עצמן נראו לא הולמות. בתיאטרון תמונע, כמו במקומות רבים אחרים, מצאנו עצמנו עומדים, פעורי פה, מול מציאות שהמירה את שפת הסימבול בשפת ההישרדות. התחושה הייתה לא רק של שיתוק. היא הייתה של קיפאון עמוק, כולל.

עם הזמן התחוור שהקיפאון הוא לאו דווקא רגשי או אומנותי – אלא כזה שנובע מהממשות של האירועים. קשה לכתוב כשעדיין לא ברור מה נכתב בעולם עצמו. קשה להתבונן במציאות כשהיא ממצמצמת מולך בכל שעה. לכן עצרנו, ובמשך כשבועיים לא קרה דבר בתיאטרון. הדבר היחיד שידענו הוא שאת כל מה שתכננו לחודשים הקרובים אנחנו מניחים בעדינות בצד, ואת מעט האנרגיה שעוד מצאנו השקענו בהתנדבות בחקלאות ביישובי עוטף הנגב, ומאוחר יותר ביתר חלקי הארץ, ובהכנת ריבות מתוצרת סוג־ב' שקיבלנו.

וישבנו. קפואים. הדבר היחיד שהצלחנו לעשות הוא לדפדף בינינו – נאווה צוקרמן, איתי דורון ואני, השותפים לניהול האומנותי של תיאטרון תמונע – על מפגש עם אומנים נוספים, עדיין רחוקים מאוד ממחשבה על פעולה אומנותית.

2. להיצמד כדי להתחמם: קבוצת למידה

”כדי לקבור את זה, צריך לדעת מה זה.”²

אחד הדברים שאנחנו עושים לא מעט הוא קבוצות למידה: מזמינים אומנים חושבים, וחושבים על אומנות, כדי ללמוד יחד, לבחון נושא מסוים בסוג של למידת עמיתים, כשכל אחד משתף ומלמד את השאר במה שהוא יודע. לפיכך פתחנו קבוצת למידה קטנה, לא פורמלית, שכללה שחקנים, יוצרות, אנשי צוות, חברים מהשדה. אם בדרך כלל לקבוצות האלה מוזמנים אנשים שאינם בקהל המיידי שלנו, בטלטלה הזאת היינו צריכים להתכנס עם שבט הדומים לנו, האילמים כמונו, אומנים, תל-אביבים, חילונים, יהודים. ובניגוד ללמידות אחרות שפתחנו בעבר, כאן לא באנו להציע ידע. באנו לחפש יחד מילים, למצוא ניסוחים, לאתר משימות חדשות, משמעויות חדשות, לתוך הדבר הזה, לערוך בירור זהותי מחודש.

2 רועי יוסף, מתוך המחזה ”שורה” (2024).

לקבוצת הלמידה החדשה, שהתכנסה בתיאטרון מדי יום שישי במשך שלושה חודשים, קראנו "על פרשת דרכים", כשם קובץ המאמרים המפורסם של אחד העם, כי כך הרגשנו – שאנחנו מצויים בצומת של שינוי גדול. קראנו יחד טקסטים היסטוריים ותרבותיים יהודיים וישראליים – ביאליק, אחד העם, בן-גוריון, ליבוביץ, לוינס, יואל הופמן, לאה גולדברג – לא כנוסטלגיה ולא לצורך "שיבה לזהות", אלא מתוך תחושת קצה. מתוך רצון לברר עם עצמנו מי אנחנו כשדברים מתמוטטים. גילינו, למשל, שאנחנו הרבה יותר יהודים מכפי שחשבנו.

הקבוצה הזו לא הפיקה תוצרים אומנותיים ולא כיוונה לשם: הקיפאון עוד לא אִפשר יצירה של כל דימוי או סמל. אבל הייתה לה השפעה עמוקה כמרחב התכנסות, חשיבה משותפת, מגע עם אחרים, נבוכים כמוני. שם התחלנו לשאול אם וכיצד אפשר ליצור אומנות בימים האלה, ומהם והלאה. היו גם אומנים, כמו למשל רועי יוסף (שורה) ודניאל כהן לוי (בדרך הבית | סימן חזור), שבקבוצה הזו ממש התחילו להנביט את היצירות החדשות שלהן, שפוגשות את המציאות באופן חזיתי.

מתוך: בדרך הבית | סימן חזור (דניאל כהן לוי). תיאטרון תמונע 2023. צילום: מאיה כהן לוי

3. לזוז במקום: תנועה קטנה

"אדם חוצה חלל ריק, ובה בשעה אדם אחר צופה בו. זה כל מה שנחוץ לקיום של תיאטרון" (פיטר ברוק).³

בהמשך, בסוף דצמבר 2023, התחלנו לאט לאט לפתוח את התיאטרון, בסדרת אירועים תחת השם "תנועה קטנה". שלושה ימים אינטימיים של מופעים, קריאות ופעולות קטנות.

זו לא הייתה אומנות על המלחמה, אלא אומנות שמתוך המלחמה. כזו שמבקשת לפעול בקנה מידה אפשרי, ולהגיב דרמטורגית, לא בהכרח לאירועים עצמם, אלא לחוסר היכולת להכילם. הקהל שהגיע הוזמן, בין היתר, לבצוע חלות שהוכנו בידי אופה מקיבוץ בארי, ולמרוח עליהן מהריבות שהוכנו מהתוצרת שנאספה בהתנדבות בחקלאות. נוסף על כך הוא עצמו הוזמן להתנדב, דרך קוד QR שהוצב סמוך לריבות, שקישר לעמוד של "נרתמים לחקלאות". זו לא הייתה רק מחווה סימבולית, משהו מתוק לימים מרים. היה זה ניסיון ליצור חיבור ישיר בין פעולה אומנותית לפעולה קהילתית, בין חוויה תיאטרונית לשאלה: מה אתה עושה מחר בבוקר?

במסגרת אותה "תנועה קטנה" הוצגה לראשונה עבודתה של דניאל כהן לוי, "בדרך הביתה | סימן חזור", מעין מופע-מפגש עם קהל מצומצם, שמותח קו בין אוקטובר 1973 לאוקטובר 2023.

כאן גם התחיל להתברר הכיוון המרכזי של העונה כולה. החלטנו להכריז על עונה תיעודית: "המציאות עולה על כל בדיון".

3 פיטר ברוק, **החלל הריק**. תרגום: איתן בלום ויוסף אל דרור, אור-עם, 1991, עמ' 15.

חלות וריבות ב"תנועה קטנה". תיאטרון תמונע 2023. צילום: דן בן-ארי

4. איסוף נתונים והצגתם: עונה תיעודית וועדת חקירה

"מטרת המשחק, מאז ועד היום הייתה – והיא עדיין – להניף ראי אל מול הטבע".⁴

בסוף 2023 הכרזנו על העונה התיעודית – "המציאות עולה על כל בדיון", שעתידה לכוון את כל פעולותינו בשנה שלאחר המלחמה. הבנו שהמציאות גדולה מדי, ממשית מדי, פעילה מדי וכבדה מדי, וכי אין לאומנות אפשרות ליצור דבר אפקטיבי יותר מכל דבר שכבר נראה במציאות עצמה. הבנו שעלינו להניח לכוח של המשל, המיתוס, הסיפור הבדיוני, לטובת התנגשות חזיתית עם המציאות עצמה. לא להמציא דימויים חדשים – אלא להניח את הקיים.

4 ויליאם שייקספיר, המלט. תרגום: דורי פרנס, אתר שייקספיר ושות', 2009.

הפעולה הראשונה שהכרזנו עליה במסגרת העונה הייתה גיבוש מסגרת לפסטיבל א-ז'אנר 2024 – תחת הכותרת "ועדת חקירה". הבחירה בשם טעונה, במיוחד בימים שבהם הקריאה לוועדות חקירה הפכה עצמה לאקט פוליטי. ניסינו להבין מהו אותו אפרטוס של ועדת חקירה, ומה ניתן לשאול ממנו כשפה אומנותית. ועדת חקירה אינה בית משפט: אין לה סמכויות שיפוט, אך יש לה מנדט לתשאל, לדרוש נתונים, לזמן עדים, לאסוף ממצאים, ולבסוף – להציע מסקנות. בפסטיבל ביקשנו לאמץ את המודל הזה כמודל דרמטורגי. לא רק כדי למצוא אשמים, אלא בעיקר כדי לאפשר הסתכלות חודרת, מסודרת, עיקשת, על מה שמתחולל.

ביצירות שהוצגו הייתה "ועדת זמנתגובה לבחינת השפעת המלחמה על הטבע בישראל", מאת קולקטיב האומנים זמנתגובה,⁵ שעסקה בנזקים הסביבתיים של המלחמה. האומנים נסעו לאזורי המלחמה, בפרט למכתש בָּאֲרִי, ואספו מהמקום פיסות אדמה, גזעים כרותים, צמחים שרופים, והביאו אותם כדוקומנטים לתוך מיצב סאונד רב־ערוצי באוזניות. ערוץ אחד השמיע ראיונות עם חקלאים מהאזור, אגרונומים, אקדמאים, חוקרי רשות השמורות והגנים, בוטניקאים; ערוץ אחר השמיע רצף נתונים אמיתיים ומצמררים על איכות האדמה לאורך הלחימה, על נפילות, שריפות, זיהום אדמה ומים, שינויים בסביבות גידול, תמותת יבול וחיות; וערוץ נוסף השמיע פרשנות סאונד אומנותית לכל אלה. היצירה לא הציעה דימוי מופשט, אלא הנכחה קונקרטית של הסתירה: האדמה שעליה אנחנו נלחמים – נהרסת בשל הלחימה.

יצירה אחרת שהוצגה היא האופרה הדוקומנטרית "ועדת לבקוביץ: פרולוג מוזיקלי לוועדות חקירה בישראל", קולאז' אופראי מהפתיחות הדרמטיות של דוחות ועדות החקירה שהוקמו בישראל לאורך השנים. שלושה זמרי אופרה ישובים לשולחן שעליו פרושה מפה כחולה, סצנוגרפיה קונקרטית של ועדות חקירה בישראל – ומילות השופטים הן רגשות, אחריות, צורך מוסרי להתבונן באסון בעיניים פקוחות. מתוך המילים והמדיים האופראי צף גם המיתוס: האסונות שמולידים גיבורים, המיתוסים שמרכיבים חברה.

(וידאו של האופרה ועדת לבקוביץ: פרולוג מוזיקלי לוועדות חקירה בישראל)

5 קולקטיב זמנתגובה: אולגה סטנדיוק, דורון נעמה גלפר, לימור פרץ סמיה, ניר ג'ייקוב יונס וענבל ראובן.

אלו, לצד יצירות רבות אחרות, אינן מבקשות לשנות את המציאות – הן שואפות לאפשר ראייה נכוחה שלה. ובכל זאת, מתוך התבוננות מתעוררת לעיתים גם האפשרות של פעולה. פעולה ישירה, של התערבות אומנותית במציאות, ושל קריאה מוסרית-אזרחית שנובעת ממנה.

5. מישוש דופק, תיעוד מדדים, וכתבת המלצות לטיפול: התערבות במציאות

”[לתיאטרון יש] פונקציה חברתית: לשקף את המציאות במטרה להשפיע עליה.”⁶

מודל פעולה נוסף שגובש לאורך העונה היה כזה שבו היצירה התיעודית אינה רק כלי התבוננות, עיבוד או הדהוד של המציאות מבעד לאיסוף דוקומנטים דרך ראיונות או איסוף מידע – אלא פעולה ישירה ביחס למציאות עצמה. במודל זה, היוצר אינו מביא מציאות לתוך התיאטרון, אלא יוצא מן התיאטרון ומתערב במציאות, ואחר כך שב עם דוקומנטים מתוכה אל התיאטרון.

כך לדוגמה פועלת ההצגה ”שורה” מאת המחזאי והבמאי רועי יוסף, שעלתה בשיתוף פסטיבל ישראל בקיץ 2024. ההצגה נולדה מתוך שיחות שהוקלדו בזמן אמת בעת שיוסף שירת במילואים כמזהה גופות במחנה שורה בחודשים שלאחר פרוץ המלחמה. לצד המפגש עם המוות, פועלת וחייה קבוצת אנשים. לאורך שישים ימי המילואים שלו תיעד רועי את כל שראה, שמע וחווה: מחשבות, רגעים שנגלו מול עיניו, תמלול מדויק של מה שנאמר סביב, וראיונות יזומים עם אנשים ששהו שם. כל אלה מופיעים על הבמה בשם אומרם ובאישורם. ב”שורה” האומן אינו מציג תיעוד בדיעבד של מה שקרה, אלא הוא עצמו מעורב בו, ומביא את המעורבות הזו לתוך התיאטרון. במקום תיאטרון תיעודי – תיאטרון מתעד. במובן מסוים, גם הריבות שהונחו במערכה הראשונה, בשלב הקיפאון, הן דוקומנט מופעולה במציאות.

6 ברטולד ברכט, *Brecht on Theatre: The Development of an Aesthetic* (J. Willett, ed. & Trans.). London: Methuen, 1964, p. 225. התרגום שלי, אמ”ש.

"שורה" (רועי יוסף), תיאטרון תמונע בשיתוף פסטיבל ישראל 2024, צילום: אפרת מזור

פעולות אחרות שנעשו ניסו להשפיע על המציאות בחזרה. ועדות חקירה לא רק אוספות נתונים, מעבדות אותם ומסכמות אותם – אלא גם מגישות דוח המלצות. בתוך המנדט המוגבל שלנו, הרגשנו גם אנחנו צורך להציע דוח המלצות, והפעם לעולם האומנות עצמו. לכן הקמנו קבוצת למידה נוספת, קצרת מועד, וכינונו אותה "ועדת חקירה לאומנות המקומית בעת הזאת". הזמנו לוועדה 14 מומחים (אומנים, עיתונאים, חוקרים, אוצרים ומנהלי מוסדות),⁷ כדי לכתוב כתבי עמדה ולנסח המלצות, מעין כללי "עשה ואל תעשה" לשדה האומנות המקומי. ההמלצות פורסמו כספרון שחולק חינם בכניסה לתיאטרון, ובכל אחד מערבי פסטיבל אִז'אנר הציגו שלושה מחברי ה"וועדה" את המלצותיהם בפני הקהל.

7 חברות וחברי ועדת החקירה לאומנות בעת הזאת: סעיד אבו שקרה, עפרי אילני, חן אלון, סמיון אלכסנדרוביץ', רותי דירקטור, טליה הופמן, אופירה הניג, עמנואל ויצטום, עינת ויצמן, אמיתי יעיש, יהונתן לוי, הדס עפרת, הדס קידר ודפנה קרון.

ציר נוסף של פעולה היה "צעקה לקבינט" – פרפורמנס־דואר השתתפותי, שקיימתי עם אומן הסאונד ניר ג'ייקוב יונסי, ואשר נועד להביא את קולו של הציבור עד מפתן ביתם של מקבלי ההחלטות. בכניסה לתיאטרון הוקם תא אקוסטי, שבו הוזמנו המשתתפים לצעוק לתוך מיקרופון – צעקה אישית, אזרחית, רגשית. ההקלטה נשמרה בתוך "ברכה מנגנת" – כרטיס ברכה אשר עם פתיחתו מתנגנת ההקלטה. כל משתתף צירף לברכה הקדשה בכתב יד, הכניס למעטפה, בייל אותה וכתב את כתובתו של אחד מחברי הקבינט המדיני־ביטחוני (מתוך רשימה שהוכנה מראש). לאחר מכן נשלחו כל הברכות בדואר, ממש, אל נבחרי הציבור. הצעקה, שהושמעה בביתם הפרטי של מי שבידיהם ההחלטות, הפכה לפעולה אומנותית קונקרטית, בלתי־ניתנת להתעלמות – לא ייצוג סימבולי, אלא ביטוי ממשי של מחאה.

אפילוג

כשלושה שבועות לאחר ששלחנו את הצעקות המוקלטות לשרי הקבינט במסגרת "צעקה לקבינט" קיבלתי זימון לחקירה ביחידת להב 433 של משטרת ישראל – היחידה לפשיעה חמורה ולסייבר. במשך שלוש וחצי שעות ישבתי שם ונחקרתי על הפעולה. למרות החשש הגדול שלי, לא הוגש כתב אישום ולא הוחלט על סנקציה. אבל היה ברור: הקול נשמע. מישהו שמע.

האם הצליחה האומנות לשנות את המציאות? ודאי שלא. המלחמה לא נגמרה, החטופים לא שוחררו. המציאות נותרה בלתי נתפסת, בלתי פתירה. אבל אולי זה כלל אינו תפקידה של האומנות. אולי הכוח שלה טמון במשהו אחר: ביכולת לא להתעלם, לא להתנתק, לא להפסיק לשאול.

התיאטרון, בימים של "שגרת מלחמה" – אותה סתירה צורבת – נותר אולי המקום האחרון שבו ניתן עוד להרים גבה, לשאול שאלה, ולסרב להתרגל. הבחירה לצאת מהאיש אל הציבורי, מהמטפורי אל הדוקומנטרי, אינה מובנת מאליה. אבל דווקא משום כך היא הכרחית. לא כדי לייצר שינוי – אלא כדי לייצר עמידה מוסרית. לא כדי להציל את המציאות – אלא כדי להתעמת איתה.

מה שנעשה כאן אינו מענה תיאורטי לשאלה "מהי אומנות פוליטית", אלא הבעת עמדה מוסרית-מעשית לנוכח המציאות: יש לנו אחריות להביט בה בעיניים פקוחות. לראות את מה שמנסים לטאטא, להשמיע את מה שלא רוצים לשמוע, ולהחזיק מרחב שבו אפשר עדיין להתעמת עם המציאות ולא להיבלע בה. המעט שאנו יכולים לעשות הוא להישאר דרוכים.

ד"ר ארז מעין שלו, ראש המחלקה ללימודי תיאטרון ופרפורמנס, בית הספר לאמנויות, תרבות ופרשנות, הפקולטה למדעי הרוח, אוניברסיטת חיפה, מנהל אומנותי שותף, תיאטרון תמונע, תל אביב.

דוא"ל: emaayan@univ.haifa.ac.il